

בין קריאת שמע לתפילה

הקדמה
תפילת ותיקין
בין קריאת שמע לתפילה
הניתוק בזמנים
הבדלים הלכתיים
גדרי קריאת שמע ותפילה
ביטוי היחס לקבייה בקריאת שמע ובתפילה
חיי עולם מול חיי שעה
סיכום

הקדמה

הגמרא בברכות¹ אומרת:

אמר ר' אלעזר מאי דכתיב 'כן אברכך בחיי בשמך' (תהילים ס"ג) וכן שאר הפסוקים המובאים להלן). כן אברכך בחיי - זו קריאת שמע, בשמך' (תהילים ס"ג) וכן שאר הפסוקים המובאים להלן). ואם עושה כן עליו הכתוב אומר: 'כמו חלב ודשן תשבע נפשי, ולא עוד אלא שנוחל שני עולמים, העולם הזה והעולם הבא, שנאמר 'ושפתי רננות יהלל פי'.

ר' אלעזר מתייחס במקור זה לקריאת שמע ולתפילת שמונה עשרה שהם שני המרכיבים העיקריים בתפילה. במקור זה נראה מצד אחד הקשר שישנו בין קריאת שמע לתפילה הרמוזים באותו פסוק. מצד שני בולט השוני ביניהם המתבטא בהתייחסות שונה. בעבודה זו ננסה להבין מהם הגדרים של קריאת שמע ותפילת שמונה עשרה. זאת נעשה על ידי ברור מצד אחד של החיבור בין קריאת שמע לתפילה ומצד שני ההבדלים שביניהם. ברור זה יעשה על ידי חקירת המקורות העוסקים בקריאת שמע ותפילה והשוואה ביניהם.

תפילת ותיקין

בגמרא בברכות² מובא דין תפילת ותיקין:

1. דף ט"ז ע"ב. מקור במאמר ללא ציון המסכת הוא ממסכת ברכות.
2. דף כ"ו ע"א.

תפילת השחר עד חצות: ורמינהו מצוותה עם הנץ החמה כדי שיסמוך גאולה לתפילה ונמצא מתפלל ביום. כי תניא ההיא לותיקין דאמר ר' יוחנן ותיקין היו גומרים אותה עם הנץ החמה.

מסביר רש"י:

לותיקין - המקדימין למצוות ומחזרים לעשות דבר בזמנו ומצוותו מקדימים להתפלל לאחר הנץ החמה וכי תנן במתניתין למאחרים שלא יאחר יותר מחצות שמשם ואילך עבר הזמן.

מרש"י משמע שתפילת ותיקין אינה משום "זריזין המקדימים למצוות", שמקדימים להתפלל ישר בתחילת הזמן, אלא משהו מעבר לכך³. נראה שיש משהו בזמן של הנץ שהוא הגורם לתפילת ותיקין, כדברי רש"י "לעשות דבר בזמנו ומצוותו".
הגמרא⁴ מדברת על זמני קריאת שמע:

מתני': מאימתי קורין את שמע בשחרית...

גמ': תניא ר' מאיר אומר משיכיר בין זאב לכלב ר' עקיבא אומר בין חמור לערוד ואחרים אומרים משיראה את חברו רחוק ד' אמות ויכירונו אמר רב הונא הלכה כאחרים. אמר אביי לתפילין כאחרים לקריאת שמע כותיקין דאמר ר' יוחנן ותיקין היו גומרים אותה עם הנץ החמה. תניא נמי הכי ותיקין היו גומרים אותה עם הנץ החמה כדי שיסמוך גאולה לתפילה ונמצא מתפלל ביום. אמר ר' זירא מאי קראה ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים (תהילים ע"ב, ה').

נחלקו הראשונים באשר להוצרות תפילת ותיקין. הריטב"א⁵ מסביר:

לקריאת שמע כותיקין, למצווה מן המובחר, ולא משום קריאת שמע אלא משום תפילה, דותיקין היו קוראים אותה קודם הנץ החמה מעט כדי שיגמרו עם הנץ, ויתפללו מיד, ויסמכו גאולה לתפילה ונמצא מתפלל ביום, דמצוות תפילה עם הנץ, דאמר ר' יוחנן מצוה להתפלל עם דמדומי חמה כלומר שהשמש זורחת על הארץ אמר ר' זירא מאי קראה ייראוך עם שמש, פירוש בשחרית עם שמש בזמן זריחתו.

הריטב"א כותב שדין ותיקין נובע מתפילת שמונה עשרה. בעקבות הצורך להתפלל תפילת שמונה עשרה עם הנץ והצורך לסמוך גאולה לתפילה - צריך לגמור את קריאת שמע בנץ כדי שיתחיל שמונה עשרה בזמן. הריטב"א מסתמך על הפסוק המובא בגמרא "יראוך עם שמש". הפסוק מדבר על תפילת שמונה עשרה לפי הריטב"א ו"עם שמש" הכוונה לנקודת זמן של הנץ. מהריטב"א מובן בפשטות שאין עניין לקרוא קריאת שמע קודם הנץ. דין זה עומד בסתירה לדין המשנה⁶:

3. כיוון שהוא אומר "לעשות דבר בזמנו ומצוותו" ולכן נראה שיש מצווה מיוחדת בתפילה מיד עם הנץ.

4. דף ט' ע"ב.

5. דף ט' ע"ב.

6. דף כ"ב ע"ב.

ירד לטבול, אם יכול לעלות ולהתכסות ולקרנות עד שלא תהא הנץ החמה, יעלה ויתכסה ויקרא ואם לאו יתכסה במים ויקרא.

המשנה מחייבת את האדם לקרוא קריאת שמע במים לפני הנץ, אף על פי שבעקבות כך לא יסמוך גאולה לתפילה. מכאן לכאורה קשה שהרי אנו רואים שעדיף לקרוא קריאת שמע קודם הנץ מאשר לסמוך גאולה לתפילה, כלומר שיש עניין עצמי באמירת קריאת שמע קודם הנץ בלי קשר לתפילת שמונה עשרה - בניגוד לדברי הריטב"א. לכן נראה להסביר שהריטב"א מודה שיש עניין עצמי בקריאת שמע קודם הנץ ללא קשר לתפילה. למרות שלדעת הריטב"א, יכול לקרוא קריאת שמע לכתחילה אף לאחר הנץ, בכל זאת עדיף לקרותה קודם הנץ וזה דוחה סמיכת גאולה לתפילה.

רבנו יונה⁷ חולק על הריטב"א וסובר שתפילת ותיקין אינה נוצרת בעקבות תפילת שמונה עשרה אלא על ידי תלות הדדית בין קריאת שמע לתפילה:

אלא שאמר שהותיקין מתוך שהיו מדקדקין במצוות והיו רוצים לסמוך גאולה לתפילה היו גומרין אותה עם הנץ החמה כדי שיתפללו מיד כשתנץ החמה ויסמכו גאולה לתפילה ואם היו מתחילין לקרותן מיד שיכיר את חברו היה הרבה בין זה השיעור ובין הנץ החמה והיה להם להתאחר אחר קריאת שמע ולהמתין עד שתנץ החמה ונמצא שלא היו יכולים לסמוך גאולה לתפילה ומתוך כך היו צריכין לקרותה סמוך להנץ החמה... לכתחילה היו מדקדקין שיקראו קריאת שמע בעונתה קודם הנץ ושיגיעו לגאל ישראל בהתחלת הנץ שמשם ואילך זמן תפילה ויסמכו גאולה לתפילה.

רבנו יונה מסביר שישנם שני עניינים בתפילת ותיקין. העניין הראשון הוא לסמוך גאולה לתפילה כלומר שקריאת שמע ותפילה יהיו צמודים, והעניין שני הוא הדין שעדיף לקרוא קריאת שמע עד הנץ ואילו תפילה צריך להתפלל מהנץ. כתוצאה מחיבור שני הדינים הללו נוצרה תפילת ותיקין.

בגמרא⁸ מופיעים שני מקורות כסיוע לדעה בגמרא האומרת שצריך לקרוא קריאת שמע כותיקין - ר' יוחנן והבריתא:

דאמר ר' יוחנן ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה. **תניא נמי הכי** ותיקין היו גומרים אותה עם הנץ החמה כדי שיסמוך גאולה לתפילה ונמצא מתפלל ביום.

ר' יוחנן בא ללמדנו דין בקריאת שמע והוא בדבריו מקדים את זמן קריאת שמע, יחסית למשנה⁹ המאפשרת לקרוא עד ג' שעות¹⁰, בכדי שיגמור אותה עם הנץ. המקור לדבריו הוא המשנה בדף כ"ב ע"ב שהבאנו, שם פוסקת המשנה שצריך לקרוא קריאת שמע במים ובלבד שיסיים אותה עד הנץ. אנו רואים שהמשנה נותנת חשיבות לסיום התפילה עד הנץ.

7. דף ד' ע"ב בדפי הר"ף.

8. שם דף ט' ע"ב.

9. "א מ"ב.

10. לפי דעת ר' יהושע. ת"ק חולק וסובר עד הנץ.

עניין זה חשוב אף יותר מסמיכת גאולה לתפילה שהרי תפילה אסורה במקווה ויציאתו מהמקווה תהווה הפסק ובכל זאת פוסקת המשנה שצריך לקרוא במים ובלבד שלא יעבור הנץ¹¹. לכן בא ר' יוחנן ואומר שיש לקרוא קריאת שמע לפני הנץ.

הברייתא הינה מקור נוסף המסייע לדברי האומר ותיקין וכיוון שישנם שני סיועים צריך להבין את השוני שבין שניהם. הברייתא מוסיפה לנו נתון נוסף והוא סמיכת גאולה לתפילה, ומביאה זמן מאוחר יותר מהנאמר בגמרא¹² - "משיראה את חברו בריחוק ד' אמות ויכירנו"¹³, בכדי שיתאפשר לסמוך גאולה לתפילה ונמצא מתפלל ביום. כלומר הברייתא מלמדת אותנו דין בהלכות קריאת שמע ותפילה והיחס ביניהם ולא כמו ר' יוחנן שמביא דין לגבי קריאת שמע בלבד למצוה מן המובחר. אם היה לנו את דין הברייתא ללא ר' יוחנן היינו אומרים שישמך אותם לאחר הנץ, ובא ר' יוחנן ומלמדנו דין בקריאת שמע שצריך לסיימה עם הנץ. ללא הברייתא היינו חושבים שכאשר מגיע זמן קריאת שמע נקרא קריאת שמע וכאשר מגיע זמן תפילה נתפלל ואין קשר ביניהם, באה הברייתא ומלמדת אותנו שצריך לסמוך בין השניים. נמצאנו למדים שמשילוב שני מקורות אלו נוצרה תפילת ותיקין. קריאת שמע נקראת לפני הנץ אך סמוך לו כדי שמיד לאחר הנץ יתפלל ויסמוך גאולה לתפילה וכך ירוויח את שני הדברים.

רבנו יונה מסביר את הפסוק "יראוך עם שמש" לגבי תפילה. אולם בניגוד לריטב"א מסביר רבנו יונה שלא מדובר בנקודת זמן אלא בפרק זמן מסוים שבו עולה השמש. רבנו יונה מוכיח זאת מדברי ר' יוסי לגבי תפילת המנחה שאומר "יהי חלקי עם מי שמתפלל עם דמדומי חמה" וברור שר' יוסי לא התכוון לנקודה מסוימת אלא לזמן שהשמש עודה על הארץ וכך גם "יראוך עם שמש" הכוונה לתקופת זמן¹⁴.

בולט מאוד חוסר החפיפה בין זמני קריאת שמע לזמני תפילה, כאשר קריאת שמע ניתן לקרוא עד זמן מסוים ותפילה מאותו זמן ואילך. לעומת קריאת שמע שזמן קריאתה **עד הנץ**, תפילה זמנה **מהנץ**.

עד כה דנו בהוצרות תפילת ותיקין על ידי הקשר ונקודת החיבור והמפגש בין קריאת שמע לתפילה. נקודת חיבור זו היא הנץ. עתה ננסה להבין ולרדת לעומקם של ההבדלים בין זמני קריאת שמע לזמני תפילה, וזאת לפי רבנו יונה שדעתו היא שקריאת שמע נקראת לכתחילה עד הנץ ותפילה לכתחילה מהנץ. לאור שיטה זו ננסה להבין מהו ההבדל המהותי בין קריאת שמע לתפילה ומהיכן הוא נובע.

11. מכאן מוכיח רבינו יונה שזמן קריאת שמע הוא לכתחילה עד הנץ.

12. דף ט' ע"ב.

13. שהוא זמן מוקדם מהנץ.

14. רש"י לעומת זאת מפרש ש"יראוך עם שמש" הכוונה לקריאת שמע. וק"ק כיוון שבדף כ"ט ע"ב מסביר רש"י על הפסוק יראוך עם שמש שהכוונה היא לתפילת שמונה עשרה וצ"ע.

בין קריאת שמע לתפילה

הניתוק בזמנים

כפי שראינו בפרק הקודם ישנו ניתוק בין זמני קריאת שמע לזמני תפילה של שחרית. כעת ננסה להבין ניתוק זה ולעמוד על גדרו ע"י הסתכלות בלשון המשניות והגמרות העוסקות בזמני קריאת שמע ותפילה (לאו דווקא של שחרית). על ידי כך ננסה להבין מהו מקור הניתוק ומהיכן הוא נובע.

הגמרא¹⁵ מביאה מחלוקת לגבי תחילת זמני קריאת שמע של ערבית:

אמר מר, משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן. ורמינהו מאימתי קוראין את שמע בערבין? משהעני נכנס לאכול פתו במלח עד שעה שעומד ליפטר מתוך סעודתו... ורמינהו מאימתי מתחילין לקרות קריאת שמע בערבית משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתו בערבי שבתות, דברי ר' מאיר. וחכמים אומרים משעה שהכהנים זכאים לאכול בתרומתן, סימן לדבר צאת הכוכבים. ואף על פי שאין ראיה לדבר, זכר לדבר, שנאמר 'ואנחנו עושים במלאכה וחצים מחזיקים ברמחים מעלות השחר ועד צאת הכוכבים' (נחמיה ד', ט"ו), ואומר 'והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה' (שם ט"ז)... ורמינהו מאימתי מתחילין לקרות שמע בערבין? משעה שקדש היום בערבי שבתות, דברי ר' אליעזר. ר' יהושע אומר משעה שהכהנים מטוהרים לאכול בתרומתן. ר' מאיר אומר משעה שהכהנים טובלין לאכול בתרומתן... ר' חנינא אומר משעה שהעני נכנס לאכול פתו במלח. ר' אחאי ואמרי לה ר' אחא אומר משעה שרוב בני אדם נכנסין להסב.

הגמרא מביאה מספר זמנים שונים ביחס לתחילת זמן קריאת שמע של ערבית. אפשר לחלק זמנים אלו שהגמרא מביאה לשני סוגים:

א. זמנים שנקבעו על פי זמנים הלכתיים כגון: "משעה שהכהנים טובלין לאכול בתרומתם"¹⁶ שהוא זמן אובייקטיבי שאינו תלוי באדם ונקבע על פי זמן הלכתי האומר מתי מותר לכהנים לטבול וכד'.

ב. זמנים שנקבעו על פי זמני האדם כגון: "משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתו בערבי שבתות"¹⁷, שזהו זמן סובייקטיבי התלוי באדם ונקבע על פי זמני ואורח חייו.

אנו נשים דגש על סוג הזמן השני שהוא הבולט במקורות כפי שנראה להלן. סוג זמן זה חוזר גם כאשר הגמרא¹⁸ דנה בזמני קריאת שמע של שחרית:

15. דף ב' ע"ב.
 16. שהוא קודם בין השמשות כדברי רש"י שם "היינו קודם בין השמשות... והכי אמרינן בבמה מדליקין (שבת ל"ה ע"א) דזמן הטבילה קודם בין השמשות מעט".
 17. שבערב שבת הכל כבר מוכן ולכן אוכלים מוקדם. הגיון דומה עומד מאחורי הזמן "משעה שהעני נכנס לאכול פתו במלח" כפי שמסביר רש"י שם שלעני אין נר להדליק ולכן אוכל כשעדיין יש קצת אור בחוץ.
 18. דף ט' ע"ב.

מתנני: מאימתי קורין את שמע בשחרית! משיכיר בין תכלת ללבן. ר' אליעזר אומר בין תכלת לכרתי. (וגומר) עד הנץ החמה. ר' יהושע אומר עד שלוש שעות שכן דרך בני מלכים לעמוד בשלוש שעות.

גמ': תניא ר' מאיר אומר משיכיר בין זאב לכלב. ר' עקיבא אומר בין חמור לערוד. ואחרים אומרים משיראה את חברו בריחוק ד' אמות ויכירנו.

אנו רואים שגם לעניין זמן קריאת שמע של שחרית המשנה והגמרא משתמשות בזמנים שנוצרו על פי האדם: 'משיראה', 'משיכיר'. ביטויים המתיחסים לאדם. כלומר, זמני קריאת שמע נקבעו - על פי המשנה והגמרא - לפי האדם וצורת חייו. עניין זה מודגש בגמרא¹⁹:

תניא ר' שמעון בר יוחי אומר: פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים בלילה, אחת קודם שיעלה עמוד השחר ואחת לאחר שיעלה עמוד השחר ויוצא בהן ידי חובתו, אחת של יום ואחת של לילה. הא גופא קשיא! אמרת פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים בלילה, אלמא לאחר שיעלה עמוד השחר ליליא הוא והדר תני יוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה אלמא יממא הוא! לא, לעולם ליליא הוא והא דקרי ליה יום דאיכא אינשי דקיימי בההיא שעתא. אמר רב אחא בר חנינא אמר ר' יהושע בן לוי הלכה כר' שמעון בר יוחאי. איכא דמתני להא דרב אחא בר חנינא אהא דתניא, ר' שמעון בר יוחי אומר משום ר' עקיבא: פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים ביום, אחת קודם הנץ החמה ואחת לאחר הנץ החמה ויוצא בהן ידי חובתו, אחת של יום ואחת של לילה. הא גופא קשיא! אמרת פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים ביום, אלמא קודם הנץ החמה יממא הוא והדר תני יוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה אלמא לילא הוא! לא, לעולם יממא הוא והא דקרו ליה לילא דאיכא אינשי דגנו בההיא שעתא. אמר רב אחא בר חנינא אמר ר' יהושע בן לוי הלכה כר' שמעון שאמר משום ר' עקיבא.

ישנן שתי גרסאות בדברי ר' שמעון בר יוחי. הגרסא הראשונה היא: מקרה בו אדם קורא קריאת שמע פעמים בלילה ויוצא ידי חובת קריאת שמע של לילה ושל יום. כיצד: קרא לפני עמוד השחר וגם לאחריו יצא גם ידי חובת קריאת שמע של שחרית אף על פי שקרא בלילה כיוון שישנם אנשים הערים בשעה זו.

הגרסא השנייה היא: מקרה שבו אדם קורא קריאת שמע פעמים ביום ויוצא ידי חובת קריאת שמע של לילה ושל יום. כיצד: קרא לפני הנץ וגם לאחריו יצא גם ידי חובת קריאת שמע של ערבית אף על פי שקרא ביום כיוון שישנם אנשים שישנים בשעה זו.

ממקור זה רואים בברור שהאפשרות לקרוא קריאת שמע תלויה בשינה ובקימה²⁰ של האדם כלומר בצורת חייו ולא בזמן מוחלט.

¹⁹ דף ח' ע"ב.

²⁰ שו"ע או"ח סימן נ"ח ג' פוסק: "מי שהוא אנוס... יכול לקרותה עם ברכותיה (קריאת שמע של שחרית) משעלה עמוד השחר דכיוון שעלה עמוד השחר שפיר קרינן ביה ובקומך". כלומר השו"ע הבין שאף על פי שזהו זמן לילה כיוון

לעומת זמן תחילת קריאת שמע שישנן דעות והגדרות שונות לגביו, זמן תחילת תפילה כלל לא מופיע. מה שכן מופיע זו מחלוקת ר' יהודה ורבנן לעניין סוף זמן תפילה: "תפילת השחר עד חצות ר' יהודה אומר עד ד' שעות". מסבירה הגמרא שמחלוקת זו נובעת ממחלוקת בזמני הקרבת התמיד²¹. זו הסיבה כפי שמסביר הרא"ש²² שלא נכתב תחילת זמן תפילה שכן אם סוף זמן תפילה נקבע לפי הקרבת התמיד, הוא הדין גם לתחילת זמן תפילה שנקבע לפי הקרבת התמיד. אנו רואים שבניגוד לקריאת שמע שזמנה נקבע על פי האדם וצורת חייו - **זמן סובייקטיבי**, זמן תפילה נקבעה על פי דין הלכתי, הקרבת התמיד שהוא חיצוני לאדם, אינו קשור אליו ותלוי בו - **זמן אובייקטיבי**. חילוק זה בין תאור אובייקטיבי לתאור סובייקטיבי בולט בלשון המשניות כאשר הן דנות בזמני קריאת שמע ותפילה. המשנה המדברת על זמני קריאת שמע פותחת במילים "מאימתי קורין" ביטוי המתייחס לאדם, לעומת המשנה המדברת על זמני תפילה ואומרת "תפילת השחר עד חצות" ביטוי המתייחס לתפילה, לא לאדם.

הבדלים הלכתיים

מלבד ההבדלים בתאורי קריאת שמע ותפילה כפי שראינו יש במשנה ובגמרא הבדלים נוספים. המשנה והגמרא מציינות גם הבדלים הלכתיים ודיניים בין קריאת שמע לתפילה. בפרק זה נביא מספר משניות וגמרות בהם אנו מוצאים הבדלים בין דיני קריאת שמע לדיני תפילה ונסה לראות האם יש מכנה משותף שהוא הסיבה לכל ההבדלים הללו. המשנה בברכות²³ מביאה דין:

האומנים קורין בראש האילן ובראש הנדבך, מה שאין רשאי לעשות כן בתפילה.

המשנה מדברת על אדם הנמצא באמצע מלאכתו במקום שאינו יכול לכוון דעתו וצריך לקרוא קריאת שמע ולהתפלל. בהמשך מביאה הגמרא²⁴ ברייתא המונה מקרים בהם יכול האדם להתפלל בראש האילן "ומתפללים בראש הזית ובראש התאנה". מסביר רש"י²⁵

שישנם אנשים שקמים בשעה זו שייך הגדר של "ובקומך" ולכן פעמים שאדם רשאי לקרוא מעלות השחר קריאת שמע של שחרית.

21. מכיוון שגם ר' יהודה וגם רבנן במחלוקתם לגבי סוף זמן תפילה מסתמכים על סוף זמן הקרבת הקרבן, אי אפשר להסביר שהם חולקים חזיתית בעובדה שהיתה ברורה, לכן מסבירים שר' יהודה מודה שתמיד קרב עד חצות מבחינת הדין אולם בפועל הוא קרב עד ד' שעות מה שקובע לענין תפילה. לכן מפחיתים במחלוקתם כי בענין הקרבת התמיד הם אינם חולקים כלל אלא בענין תפילה. מחלוקתם היא על פי מה הולכים בתפילה, על פי הדין בהקרבת התמיד או על פי המעשה. ולכן הרמב"ם הבין שאף על פי שר' יהודה אמר בתפילה עד ד' שעות שכן כך הקריבו למעשה את התמיד, מודה שיכול עד חצות שמן הדין מותר להקריב עוד את התמיד אולם לא יקבל שכן תפילה בזמנה. ואכמ"ל.

22. פ"ד סי' א'.

23. פ"ב מ"ד.

24. דף ט"ז ע"א.

25. ד"ה 'ומתפללים בראש הזית ובראש התאנה'.

שהסיבה שבעצים אלו רשאי להתפלל היא מפני שיכול לעמוד בלא פחד ולכוון ליבו²⁶. מכאן אנו למדים שתפילה צריכה כוונה מיוחדת (בהמשך יבואר על איזו כוונה מדובר). בשביל כוונה זו מפסיק האדם ממלאכתו כאשר אין באפשרותו לכוון, בניגוד לקריאת שמע שקורא אותה תוך כדי עבודתו²⁷ ואינו צריך לרדת מהאילן.

המשנה²⁸ המתייחסת לעניין כוונה בתפילה מוסיפה ודנה בדיני הפסקות בתפילה:

אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים כדי שיכוונו את ליבם למקום. אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק.

לעומת ההלכה הקיצונית בתפילה ש"אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק"²⁹ המשנה העוסקת בהפסקות בקריאת שמע אומרת³⁰:

בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב דברי ר' מאיר. ר' יהודה אומר באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד, בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם.

ממשניות אלו אנו רואים שישנו הבדל ברור בין קריאת שמע לתפילה. בתפילה בכל מקרה אינו פוסק ואילו בקריאת שמע ישנם מצבים שפוסק. מה ההבדל ביניהם? מה הגדר של כל אחד מהם שממנו נובע ההבדל?

המשנה הדנה בעניין הפסקה בתפילה פותחת במילים: "אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש" ומסביר הריטב"א³¹:

מתוך הכנעה וישוב הדעת לכוון הדברים שיצאו מפיו... והתפילה שהיא שאלת צרכיו וחמורה מן הברכות ואף מקריאת שמע דקריאת שמע היא שינון³² צריך שישב באימה והכנעה כדי שתהא תפילתו רצויה ומקובלת.

לאור דברי הריטב"א על המשנה אנו רואים שיש חומרה בתפילה המצריכה יותר כוונה מאשר בקריאת שמע. וצריך להבין מדוע תפילה חמורה מקריאת שמע וצריכה יותר כוונה.

26. הירושלמי פ"ב ה"ה חולק על סיבה זו ומסביר שהסיבה שיכול להתפלל בראש הזית ובראש התאנה היא "מפני שטרחתן מרובה" ומסביר בפני משה שבעצים אלו יש טורח גדול לעלות ולירד מפני שענפיהם מרובים לפיכך הקלו בהם.

27. כפי שאומרים בית הלל בדה"ט ע"א "עוסקין במלאכה וקורין" ומסבירה הגמרא שזה בפרק שני של קריאת שמע אולם בפרק הראשון דהיינו "שמע" פוסק ממלאכה אולם בכל אופן אינו צריך לרדת מראש האילן ומראש הגדבך.

28. פ"ה מ"א.

29. כל זאת בלבד שלא יסכן את נפשו אולם אם מסכן את נפשו ודאי שפוסק כפי שרואים מהגמרא שם שאומרת "אמר רב ששת לא שנו אלא נחש (שלא פוסק) אבל עקרב פוסק" ומסביר רש"י שהסיבה היא שעקרב מסוכן מן הנחש שכן הוא יותר מוכן לעקוץ מאשר הנחש מוכן להכיש.

30. פ"ב מ"א.

31. דף ל' ע"ב ד"ה אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש.

32. ספרי דברים פסקה ל"ד. הירושלמי פ"א ה"ב מביא שר' שמעון בר יוחאי לא קרא קריאת שמע כיוון שעסק בתורה והירושלמי מסביר את טעמו ואומר: "זה שינון (קריאת שמע) וזה שינון (תלמוד תורה) ואין מבטל שינון מפני שינון". מכאן אנו למדים שלדעת הירושלמי עניין קריאת שמע הוא מטעם של שינון התורה.

הגמרא³³ מביאה את דברי רב הונא וכן ברייתא האומרים :

אמר רב הונא : היתה טלית חגורה לו על מותניו מותר לקרות קריאת שמע. תניא נמי הכי : היתה טליתו, של בגד ושל עור ושל שק, חגורה על מותניו מותר לקרוא קריאת שמע, אבל לתפילה עד שיכסה את ליבו.

בניגוד לקריאת שמע שמותר לקרותה כשהוא ערום בפלג גופו העליון אומרת המשנה שבתפילה יש צורך שכל גופו יהא מכוסה. מסביר רש"י³⁴ את פשר החילוק :

אבל לתפילה - צריך הוא להראות את עצמו כעומד לפני המלך ולעמוד באימה, אבל קריאת שמע אינו מדבר לפני מלך.

מדברי רש"י לומדים אנו את החילוק המהותי בין תפילה שעומד לפני הקב"ה, המלך, לקריאת שמע שלא עומד לפניו.

בגמרא³⁵ מופיע סיפור :

תנו רבנן מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך. בא שר אחד ונתן לו שלום ולא החזיר לו שלום המתין לו עד שסיים תפלתו. לאחר שסיים תפלתו אמר לו ריקא והלא כתוב בתורתכם 'רק השמר לך ושמור נפשך' וכתוב 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם' כשנתתי לך שלום למה לא החזרת לי שלום, אם הייתי חותך ראשך בסייף מי היה תובע את דמך מידי? אמר לו המתן לי עד שאפייסך בדברים. אמר לו אילו היית עומד לפני מלך בשר ודם ובא חברך ונתן לך שלום היית מחזיר לו? אמר לו לאו. ואם היית מחזיר לו מה היו עושים לך. אמר לו היו חותכים את ראשי בסייף. אמר לו והלא דברים קל וחומר ומה אתה שהיית עומד לפני מלך בשר ודם שהיום כאן ומחר בקבר כך, אני שהייתי עומד לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שהוא חי וקיים לעד ולעולמי עולמים על אחת כמה וכמה. מיד נתפייס אותו השר ונפטר אותו חסיד לביתו לשלום.

בסיפור זה מבטאים חז"ל את הרעיון שתפילת שמונה עשרה הינה עמידה בפני מלך. חילוק זה מסביר לנו את הצורך שמציינת המשנה "אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראשי". כאשר אדם עומד לפני מלך ומבקש צורכו הוא צריך כוונה וכובד ראש כראוי לעמידה לפני מלך, כפי שמסביר הרב קוק³⁶ את עניין כובד הראש :

שתהיה תכונת הנפש נאותה לערך התפילה ומטרתה... אומנם בידו להגביר עליו (על הלב) שלטון השכל שיסור הלב למשמעתו בהכרח, וזהו "כובד ראשי", הכנת השכל בטהרתו להיות מוכן לעבודת ה' השלמה.

מדברי הרב קוק יוצא שכובד הראש נצרך מפני שבזמן התפילה האדם עובד את ה', המלך.

33. דף כ"ד ע"ב.

34. ד"ה 'אבל לתפילה'.

35. דף ל"ב ע"ב.

36. עין איה ברכות פ"ה פיסקא א'.

לסיכום: ראינו שיש שוני במשניות ובגמרות בין קריאת שמע לתפילה. שוני זה בא לידי ביטוי בשני עניינים: בתיאור זמני קריאת שמע ותפילה ובהלכות מסוימות בין קריאת שמע לתפילה. מצאנו מכנה משותף להבדלים בתיאורי הזמנים: תיאורי הזמן של קריאת שמע הם תיאורים סובייקטיביים התלויים באדם ובאורח חייו בניגוד לתפילה אשר זמנה מתואר כזמן אובייקטיבי. אף להבדלים בהלכות מצאנו סיבה משותפת אשר גרמה להבדלים הלכתיים בין תפילה לקריאת שמע. בתפילה האדם עומד לפני בוראו, מלך מלכי המלכים, לעומת קריאת שמע ששם אינו עומד לפניו. בפרק הבא ננסה להבין האם יש קשר בין שני הבדלים אלו, תיאורי הזמנים ועמידת האדם לפני המלך. לפי זה ננסה להבין את גדרי קריאת שמע ותפילה.

גדרי קריאת שמע ותפילה

ביטוי היחס לקב"ה בקריאת שמע ובתפילה

ישנם שני סוגים של יחוד ה' שמבטאים שתי תפיסות בהתייחסות לקב"ה:

- א. ישנו יחוד המבטא **אחדות** שכל מה שנמצא בעולם הזה גדול וקטן, טוב ורע, נובע מאת הקב"ה. הכל נובע מאותו שורש, מאותו מקור, הכל מאוחד בו יתברך. גם חיי האדם נכללים במציאות שהיא אחדותית ונובעת מהקב"ה.
  - ב. ישנו יחוד המבטא **יחידות** שאין עוד ישות בעולם המתקרבת למציאות ה'. הקב"ה הוא אינסופי, הוא אחד ויחיד בעולמו.
- הרב קוק כותב³⁷:

הקריאה בשם ה' אחד שואפת לגלות את האחדות בעולם, באדם, בעמים ובכל התוכן של ההווה, באין פרץ בין המעשים והדעות בין השכל והדמיון. וגם הפרצים המורגשים יתאחדו על ידי ההארה העליונה המכרת את צד אחדותם והתאמתם. בתוכן החיים של האדם הוא יסוד הקדושה כולה. בחיי הרוח הוא אור הנצח, חיי שעה וחיי עולם באגודה אחת.

הרב מסביר שיחוד ה' הראשון שהזכרנו הוא יחוד ה' בקריאת שמע. כאשר אנו אומרים "ה' אחד", כותב הרב, אנו שואפים לגלות את האחדות בעולם, באדם, בהווה ובכל החיים שכולם הם הנהגתו של הקב"ה. על ידי קריאת שמע האדם צריך לראות את הנהגת ה' בעולם, בעצם החיים. וזהו הגדר של קריאת שמע - הכנסת שם שמים בעצם החיים.

לאחר שהסברנו את הגדר של קריאת שמע, הכנסת שם ה' בעצם החיים, יובנו הביטויים והמאפיינים של קריאת שמע במשנה ובגמרא. מהמשנה והגמרא, כפי שהוכחנו, יוצא שבקריאת שמע האדם אינו יוצא מהחיים ומהמסגרת שלו כדי לעמוד לפני המלך, אלא מכניס את המלך, הקב"ה, לתוך חייו. כלומר קריאת שמע היא לא יציאה מהחיים אלא

37. אורות הקודש ח"ב עמוד תי"א.

הכנסת שם ה' **בחיים**, זאת כדי לגלות את **אחדות** הבורא בכל הבריאה. על כן, כאשר אדם עובד והגיע זמן קריאת שמע, אומרת המשנה שלא יפסיק ממלאכתו, אלא יקרא תוך כדי עבודה מפני שקריאת שמע באה לגלות את שם ה' בתוך החיים, בתוך עבודת האדם. זוהי אף הסיבה שבקריאת שמע מתירה המשנה במצבים מסוימים, כגון אם עובר מלך, להפסיק שכן כבוד מלך הוא דבר שהנחיל הקב"ה בעולמנו³⁸ וזה חלק מחיינו. על כן צריך לשאול ולהשיב כחלק מהמשך החיים ולא להמנע מכך שזוהי יציאה מהחיים.

הסבר הגדר של קריאת שמע כהכנסת שם ה' בתוך חיי האדם שופך אור ומסביר את הנקודה שציינו לגבי תיאורי זמני קריאת שמע המופיעים במשנה ובגמרא. כפי שהסברנו תיאורי זמני קריאת שמע נקבעו על פי צורת חייו של האדם, עתה מתבאר מדוע בחרה המשנה דווקא בתיאורים אלו. כיוון שקריאת שמע עניינה הכנסת שם ה' בתוך חיי האדם תיארה המשנה את הזמנים כתלויים באדם ובצורת חייו. עניין זה בא לידי ביטוי אף בזמני קריאת שמע כפי שכותבת לנו התורה. כוונת התורה במילים "בשכבך ובקומך"³⁹ היא לתחום את חיי האדם בתוך מסגרת מסוימת, מסגרת החיים. המסגרת אינה צריכה לפגוע בסדר החיים אלא להכניס בו תוכן. קריאת שמע בבוקר עד הנץ ובלילה מצאת הכוכבים⁴⁰ ממלאת את חיי האדם בהבנה שכל מה שהוא עושה, כל חייו, הכל נובע מאת הקב"ה ומתאחד תחתיו. מכיוון שקריאת שמע מטרתה להכניס שם ה' בעצם החיים אין היא צריכה להפריע למהלכם. על כן בבוקר קריאת שמע צריכה להסתיים בנץ שאז האדם מתחיל את עבודתו בעולם ולהתחיל בצאת הכוכבים לאחר שכבר נסתיימה עבודתו.

בתפילה לעומת זאת, בא לידי ביטוי היחס השני לקב"ה שהזכרנו. בתפילה האדם עומד לפני מלך מלכי המלכים כביאור רש"י⁴¹ וכפי שראינו שיוצא מהמשניות והגמרות. בניגוד לקריאת שמע שבה האדם מגלה את הנהגת ואחדות ה' מתוך החיים, בתפילה האדם **יוצא מהחיים**, הוא נפגש עם משהו יותר נשגב ונעלה, עם האינסופיות, עם **היחיד** בעולמו, הקב"ה. לפי זה נסביר את המשניות והגמרות שהבאנו. כאשר אדם עובד בראש האילן או בראש הנדבך והגיע זמן תפילה, האדם צריך לעצור את מהלך חייו, לצאת משגרת עבודתו ולהתפלל בכובד ראש כראוי לעמידה בפני מלך. על כן צריך האדם להפסיק את עבודתו למען עבודה חשובה יותר, עבודת ה', לרדת ולהתפלל בכובד ראש. באותו אופן ניתן להסביר את ההלכה "אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו". כאשר אדם מתפלל הוא עומד לפני מלך מלכי המלכים אשר מעל לכל ועל כן אינו רשאי להפסיק אף לא למלך בשר ודם. גם זמני תפילה אינם מתוארים כזמנים בחיי האדם, כפי שמתוארים בקריאת שמע אלא כזמנים אובייקטיביים אשר אינם מתייחסים לאדם.

38. כמו שאומרת הגמרא (נ"ח ע"א) שצריך לברך: "הרואה מלכי ישראל אומר ברוך שחלק מכבודו ליראיו מלכי עובדי כוכבים אומר ברוך שנתן מכבודו לבריותיו".

39. דברים ו', ז'.

40. כך פסק הרמב"ם בהלכות קריאת שמע פ"א ה"ט. השו"ע או"ח סי' רל"ה סעיף א' אומר שצריך לקרותה משעה שישנם שלושה כוכבים קטנים.

41. דף כ"ה ע"א ועיין מה שכתבנו לעיל.

שתי תפיסות אלו של קריאת שמע ושל תפילה מסבירות את החילוק שמביאה הגמרא בברכות⁴²:

אמר ליה רבינא לרבא: חזי מר האי צורבא מרבנן דאתא ממערבא ואמר: מי שאין לו מים לרחוץ ידיו מקנח ידיו בעפר ובצרור ובקסמית. אמר ליה שפיר קאמר, מי כתיב, ארחץ במים? בנקיון כתיב, כל מידי דמנקי. דהא רב חסדא לייט אמאן דמהדר אמיא בעידן צלותא, והני מילי לקריאת שמע אבל לתפילה, מהדר. ועד כמה! עד פרסה. והני מילי לקמיה, אבל לאחוריה, אפילו מילי אינו חוזר. [ומינה] מיל הוא דאינו חוזר הא פחות ממיל חוזר.

רב חסדא הביע הסתייגות מאדם החוזר לאחוריו בשביל לחפש מים לקריאת שמע כיוון שקריאת שמע מטרתה הכנסת שם ה' לחיי האדם ולא לגרום לו יציאה מחייו. לכן אם אין מים יקרא קריאת שמע בלא מים ואינו צריך לצאת ממסלולו הרגיל על מנת לחפש מים. לעומת זאת בתפילה האדם יוצא מחייו על מנת להגיע למשהו יותר נשגב, עמידה בפני בוראו. על כן כאשר רוצה האדם להתפלל צריך הוא להתכונן כראוי ואם אין לו מים הצריכוהו לצאת משגרת יומו על מנת להשיגם.

חיי עולם מול חיי שעה

הגמרא בשבת⁴³ אומרת: "רבה חזייה לרב המנונא דקא מאריך בצלותיה. אמר מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה?" ומסביר רש"י⁴⁴: "חיי עולם - תורה. תפילה צורך חיי שעה הוא לרפואה לשלום ולמזונות".

כיוון שאנו יודעים שקריאת שמע היא תורה⁴⁵, יוצא מהגמרא שקריאת שמע היא חיי עולם ותפילה היא חיי שעה. ונראה קשה כיוון שלפי הסברנו, קריאת שמע היא דבר שהאדם עושה תוך מהלך חייו הגשמיים ולכן דווקא לה היה נכון לקרוא חיי שעה. תפילה לעומת זאת היא דבר שהאדם עושה תוך יציאה מחייו ועמידה לפני המלך וזה נראה יותר כמו חיי עולם, הפוך ממה שכתבה הגמרא.

על פי מה שכותב רש"י הנ"ל "תפילה צורך חיי שעה הוא לרפואה לשלום ולמזונות" ניתן להסביר שתפילה היא אומנם יציאה מהמציאות אולם המציאות עדיין נשארת ברמה הירודה שלה ולא מתעלה שהרי האדם ביציאתו לקב"ה מבקש על חיי שעה. האדם בתפילה אומנם מתרומם ומתעלה אך עדיין בקשותיו הן על צרכיו, על העולם הזה שלא מתעלה עמו, על כן נקראת תפילת שמונה עשרה חיי שעה. קריאת שמע לעומת זאת היא הורדת המציאות הרוחנית אל המציאות החומרית. על ידי דבר זה העולם הזה מתקדש ועולה למדרגה גבוהה יותר ולכן קריאת שמע היא חיי עולם.

42. דף ט"ו ע"א.

43. דף י' ע"א.

44. ד"ה 'חיי עולם'.

45. כפי שנאמר בירושלמי ועיין הערה 32.

דבר זה משתלב יפה בדברי ה"משך חכמה"⁴⁶:

והנה אם יאחזון ישראל בתורה אז תהי הנהגה הרוחנית האלוקית ויהיה האדם רוחני ועצם פשוט שאינו מתפרד, לא כן בתפילה שההנהגה טבעית והאדם מונח בחיק הטבע והרכבתו נפרדת ולכן הוא בן תמותה, וזהו 'ותשת עלי כפכה' (תהילים קל"ט, ה') כף כהה [וכמו שדרשו חז"ל (מנחות ל"ז ע"א) ידכה יד כהה וזה יד שמאלו של הקב"ה הוא הנהגה טבעית] לא כן אם ימין ה' רוממה' (תהילים קי"ח, ט"ז) אז ילא אמות' ויבלע המות לנצח בב"א.

אנו רואים שלדעת המשך חכמה תפילה היא הנהגה טבעית בבחינת יד שמאל של הקב"ה. הוא אומר שהאדם מונח בחיק הטבע, וכיוון שהוא אינו מרומם את הטבע לדרגה גבוהה יותר הוא בן תמותה וזוהי בחינת של חיי שעה. לא כך הוא בקריאת שמע. קריאת שמע היא בבחינת יד ימין של הקב"ה שהיא הנהגה לא טבעית. כאשר האדם קורא קריאת שמע הוא מרומם את המציאות, את חיו, ואז יהיה האדם רוחני וממילא "לא אמות" שזו בבחינת חיי עולם.

סיכום

כפי שראינו במבוא, ר' אלעזר אומר "כן אברכך בחיי - זאת קריאת שמע, בשמך אשא כפי - זו תפילה". על פי העקרון שהבאנו לגבי שני התפיסות בהתייחסות לקב"ה ניתן להבין יפה את דברי ר' אלעזר. "כן אברכך בחיי" הכוונה היא לקריאת שמע שהיא חלק מחיי האדם ולא דבר חיצוני לו. בקריאת שמע האדם מכניס שם ה' לחיים ואז החיים הם חיי עולם.

"בשמך אשא כפי" זו תפילה כיוון שבתפילה האדם יוצא מחייו ונישא כלפי מעלה. בתפילה האדם מבקש מהקב"ה על צרכיו בעולם הזה ולכן נקראת חיי שעה. כפי שראינו דווקא הנסיקה כלפי מעלה היא חיי השעה כיוון שהאדם משאיר את העולם הזה במצבו הגשמי ולכן זה חיי שעה. לעומת זאת בקריאת שמע האדם מרומם את העולם למדרגה גבוהה יותר, חיי עולם. זה מה שאומר ר' אלעזר בסוף דרשתו שהקורא קריאת שמע ומתפלל "נוחל שני עולמים העולם הזה והעולם הבא". תפילה שהיא בבחינת חיי שעה מזכה אותו בעולם הזה. ואילו קריאת שמע שהיא בבחינת חיי עולם מזכה אותו בעולם הבא. על ידי שיתוף ושילוב של קריאת שמע ותפילה שכל אחת מהן מבטאת פן אחר בעבודת ה', האדם מגיע לשלמות ונוחל שני עולמות.